

Educational significance of proverbs and issues of teaching it

Chinara Rzayeva

Doctor of Philosophy in Philology, senior researcher, Nakhchivan Branch of ANAS, Azerbaijan. E-mail: cinarerzayeva@yahoo.com.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0655-9342>

Abstract. Proverbs with small but rich content shades in form are investigated in the article. It is known that the proverbs are sayings coming from the thoughts, ideas and speech of all Oghuz people, our great ancestors. And these sayings reflect the people's feelings, thoughts, culture in themselves. Along with these ideas, the educational importance of Proverbs is also great. In the article the educational significance of a number of Proverbs is examined, their role in human life is determined. At the same time, the special influence of Proverbs on the growth, comprehensive development and correct formation of the child in the national spirit was noted. Besides, Proverbs, which at first glance seem to contradict each other, were also involved in the research, relevant analyzes were conducted. It has become known that such proverbs express separate meanings, although they cause certain confusion in children. The article also investigates the importance given to the teaching of proverbs in schools and how to use modern teaching methods and techniques for its good mastering. It turned out that in order to achieve a good result, the teacher should take into account the age limit of children and choose suitable proverbs for them. If attention is paid to what is said, the teacher will have the result set before him. During the research, a number of new, interesting scientific results were obtained.

Keywords: Folklore, proverbs, teacher, child, educational significance.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.130>

To cite this article: Rzayeva Ch. (2020). Educational significance of proverbs and issues of teaching it. *Teaching of Azerbaijani Language and Literature*. V. 263, Issue 1, pp. 155–166.

Article history: Received — 08.11.2019; Accepted — 05.02.2020

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olan «atalar sözləri»nin tərbiyəvi əhəmiyyəti və tədrisinə dair

Çinarə Rzayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, böyük elmi işçi, AMEA Naxçıvan Bölməsi, Azərbaycan.

E-mail: cinarezayeva@yahoo.com.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0655-9342>

Xülasə. «Atalar sözləri» ulu əcdadlarımızın fikrindən, düşüncəsindən, nitqindən süzülən kəlamlardır. Həmin kəlamlar xalqın hissini, düşüncəsini, mədəniyyətini özündə əks etdirir. Məqalədə bir sıra atalar sözlərinin tərbiyəvi əhəmiyyəti araşdırılıb, onların insan həyatındakı rolu müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda atalar sözlərinin uşağın milli ruhda böyüməsinə, hərtərəfli inkişafına, düzgün formalaşmasına göstərdiyi xüsusi təsir də qeyd olunmuşdur. Bunlarla yanaşı ilk növbədə bir-birinə zidd görünən «atalar sözləri» də tədqiqata cəlb edilmiş, müvafiq təhlillər aparılmışdır. Həmçinin məqalədə məktəblərdə atalar sözlərinin tədrisinə verilən önəm və onun şagirdlər tərəfindən yaxşı mənimsənilməsi üçün müasir təlim metod və üsullarından necə istifadə edilməsi imkanları araşdırılmışdır. Məlum olmuşdur ki, müəllimin daha yaxşı nəticə əldə etməsi üçün şagirdlərin yaş həddi mütləq nəzərə alınmalı, onlara uyğun atalar sözləri seçilməlidir. Tədqiqat zamanı bir sıra yeni, maraqlı elmi nəticələr oxuculara təqdim olunur.

Açar sözlər: Folklor, atalar sözləri, müəllim, uşaq tərbiyəsi, tədris metodikası.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.130>

Məqaləyə istinad: Rzayeva Ç. (2020). Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olan «atalar sözləri»nin tərbiyəvi əhəmiyyəti və tədrisinə dair. «Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi», № 1 (263), səh. 155–166.

Məqalə tarixəsi: göndərilib — 08.11.2019; qəbul edilib — 05.02.2020

Giriş / Introduction

Folklor mətnləri uşaqların inkişafında mühüm rol oynayır. Çünki bu dəyərli sərəvətimiz nənələrimizin, babalarımızın öyüd-nəsihəti, dəyərli fikirləri ilə zəngindir. Folklor janrları bir çox yöndən uşaqlara yaxşı mənada təsir edir. Belə dəyərli, tərbiyəvi əhəmiyyəti çox olan folklor janrlardan biri də atalar sözləridir. Bu janrın özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Atalar sözündə hökmlük özünü göstərir. Görkəmli alim Ə.Mirəhmədovun təbirincə desək: «Atalar sözü-şifahi xalq ədəbiyyatının ən çox yayılmış formalarından biri, həyatın bütün sahələrini müşahidə etmək və sınaqdan keçirmək sayəsində yaradılan, şifahi nitqdə və yazılı ədəbiyyatda çox işlədilən, bir və ya bir neçə cümlədən ibarət hikmətli sözlər»dir [Mirəhmədov Ə. 1998, 240 s.].

Atalar sözlərində bir çox sahələr və müxtəlif mövzular əhatə olunur. Həmçinin «atalar sözlərində atalarımızın keçib gəldiyi yollar, yaşadıkları həyat, sevincləri və çəkdikləri əziyyətlər, mənə dolu nəsihətləri, keçmişdə yaşamış əcdadlarımızın adət və ənənələri əks olunmaqdadır» [Yoldaşev İ., Gümüş M. 1995, 191 s.]. Atalar sözlərinin yığcam olmasına baxmayaraq, böyük mənə ifadə edir.

«Atalar sözləri»nin mənəvi-əxlaqi dəyərinin uşaqlara aşılması

Azərbaycan folklorunun epik janrları arasında atalar sözü geniş yayılmışdır və onların tarixi qədimdir. Bu janrın qədimliyini türk xalqlarının orta qədim dastanlarına nəzər salanda görürük. Məsələn, Mahmud Kaşğarının «Divani lüğət-it-türk» əsəri quruluş etibarını ilə lüğət olsa da atalar sözləri ilə də zəngindir.

*«Tağ tağqa kavuşmas, kişi kişiyə kavuşur»
(Dağ dağa qovuşmaz, adam adama qovuşar).*

Günümüzdə də bu atalar sözü tez-tez işlənir. Əsasən insanlar nə qədər uzaqda olsalar da, aradan uzun zaman keçsə belə yenə də rastlaşa biləcəkləri fikrini ifadə etmək üçün istifadə edirlər.

Bu atalar sözü uşaqlarda onu formalaşdırır ki, ünvanlandığın əməyin sahibi bir gün sənin qarşına çıxa bilər. Yaxşılıq və pislilik etdiyim insan mənə qarşıma heç vaxt çıxmıyacaq – aforizminə zidd olaraq bu atalar sözü işlənərkəndir. Bu atalar sözü uşaqlara hər hansı bir addımı atarkən ehtiyatlı olmağı, dərin düşünməyi tövsiyə edir. Edilən yaxşılıq və pislilik insanın qarşısına çıxa bilər.

Bundan başqa, Azərbaycan folklorunun nadir incilərindən olan «Kitabi-Dədə Qorqud» kimi dəyərli abidədə də tərbiyəvi əhəmiyyətli atalar sözlərinə rast gəlirik.

Məsələn:

Baba malından nə fayda, başda dövlət olmasa?

*Çıxan can geri gəlməz.
Ana haqqı, Tanrı haqqı.*

Belə atalar sözlərinin sayı «Kitabi-Dədə Qorqud»da çoxluq təşkil edir. Nümunədə verdiyimiz atalar sözlərinin dəyəri çox böyükdür.

Birinci atalar sözündə uşağa izah olunur ki, nə qədər malın, mülkün olsa da, ağlın olmasa bunların heç bir faydası yoxdur. «Ana haqqı, Tanrı haqqı» atalar sözündə Ana haqqının Tanrı haqqı ilə bir tutulması, ananın dəyərindən, sevgisindən və ananın bala üzərində olan haqqının çoxluğundan, müqəddəsliyindən xəbər verir.

Qədim abidələrimizdən verdiyimiz nümunələrlə atalar sözlərinin həm qədimliyini, həm dəyərini xatırlatmaq istədik.

Bu janrın tədrisinə də çox önəm vermək lazımdır. Çünki atalar sözləri və məsəllər həqiqətən də insan həyatında mühüm rol oynayır. Həmcə kiçik, ancaq böyük və dərin mənası olan bu janr vasitəsilə uşaqlara sanki həyat dərsi verirsən. Onun üçün şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi zamanı belə dəyərli janrlara daha çox yer verilməli və şagirdlərə mənimsədilməlidir. Atalar sözləri əsasən nəsihət xarakterlidir. Çünki, onların hər birində min bir hikmət var. Məsələn:

«Ürək ki, var şüşədir, sındırarsan kim yamar?!»

Verilən atalar sözündə qırılan qəlbin düzəlməsi mümkünsüzdür mənası öz əksini tapmışdır. Bəlkə də vaxtı ilə atalarımız bu gözəl kəlamla insanlara sındırılan ürəklərin sağalmaz olduğunu, onların düzəlməsinin imkansız olduğunu deyərək qəlb qırmamağa çağırırmış. Başqa nümunələr:

1. *Pis gün görməyincə yaxşı günün qədri bilinməz.*
2. *Pis olmasa, yaxşı xatırlanmaz.*
3. *Əlindəkinin qədrini itirəndən sonra bilərsən.*
4. *Gündüzün dəyəri gecə olanda bilinər.*

Həqiqətən də belə atalar sözləri uşaqların tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Bu atalar sözlərinin vasitəsilə uşağa izah olunmalıdır ki, insan əlindəkinin dəyərini, yaxşının qədrini vaxtında, onu itirmədən bilməli, dəyər verməli və qiymətini anlamalıdır.

Uşaq anlamağa, tərbiyə olunmağa başlayandan öyrənir ki, hər zaman sözün düzün danışmalı, yalandan uzaq olmalıdır. Müdriklərin təbirincə desək, «düz hər zaman əyrini kəsər». Həm də deyilən sözün üstündə durulmalıdır. Müqəddəs kitabda – «Matta » da deyildiyi kimi «Qoy «bəli»niz bəli olsun, «xeyr» sözünüz xeyr olsun. Bundan artığı şərəndir». Bu kəlam onu bildirir ki, verdiyimiz sözü tutmalıyıq. Bununla bağlı xeyli atalar sözləri var. Bir neçəsinə nəzər salaq:

1. *Yalan ayaq tutar, ancaq yeriməz.*

2. *Yalan elə bağırdı ki, sanki, doğrudur.*
3. *Yalanla dünyanı dolanmaq olar, amma geri dönmək olmaz.*
4. *Yalançının ipi ilə quyuya düşən quyuda qalar.*

Bu atalar sözlərinin ümumilikdə mənasını belə izah edək: uşağa izah olunur ki, yalan deyənə əvvəl hər kəs inanır, sonra yalan olduğu ortaya çıxır. Beləliklə də, hər kəs həmin adamı yalançı olaraq tanıyır. Ondan sonra nə qədər düz danışsa da ona heç kim inanmaz. Aşağıdakı müdrik kəlam xatırlanır:

Yalançının evi yandı, heç kəs ona inanmadı.

Yalanla bağlı olan başqa bir nümunə:

Doğru sözdən xəta gəlməz.

Babalarımız, atalarımız təcrübələrinə, dünyagörüşlərinə əsaslanaraq çox gözəl qeyd etmişlər. Bu atalar sözü böyük məna ifadə edir. Buradan nəinki uşaq, hər kəs anlayır ki, doğru söz hər zaman xeyir gətirər, yalan söz isə hər zaman xəta, bəla, müsibət gətirər, fitnə-fəsadlıq yaradar. Belə misalları əyani hadisələrlə izah etmək, kiçik səhnəciklər təşkil etmək olar.

Uşaqlara dostluğun böyük nemət olduğunu, sədaqətin, vəfanın nə qədər önəmli olduğunu bildirən, onlarda müəyyən fikir formalaşdırmaqda müdrik kəlamlarımızın da rolu böyükdür. Dostluq sözlərə sığmayan bir münasibətdir. Bu münasibət əsasən uşaqılıqdan başlayır. Ona görə də uşaqları bu münasibətin ülviliyindən, onun müqəddəsliyindən, necə qoruyub saxlamaqdan xəbərdar etməli, onlara xeyli izahatlar verilməlidir. Bunun da ən gözəl yollarından biri, qısa, lakin dərin mənası olan atalar sözləridir. Bu qəbildən olan atalar sözlərimiz az deyil. Aşağıda bir neçəsinə nəzər salaq:

1. *Dost daşı bərk ağrıdar.*
2. *Dost dostu dar gündə sınıyar.*
3. *Dost dostun sağlığını istər.*
4. *Dost gəlişi bayram olar.*
5. *Dost yolunda boran olar, qar olar.*
6. *Dostsuz insan qanadsız quş kimidir.*
7. *Dostu çox olanın gücü çox olar.*
8. *Dostun atdığı daş baş yarmaz.*
9. *Dostun sirrin dost bilər.*
10. *Dostunu ağladan özü gülməz.*
11. *Dostunu mənə göstər, deyim sən kimsən.*

Verilən nümunələrin hər biri özlüyündə mənəvi əxlaqi, tərbiyəvi anlam daşıyır. Bütün bu dəyərli fikirlərin sınınilaraq, min bir süzğəcdən keçirilərək yaranması

heç də təsadüfi deyil. Uşaqlar bilməlidir ki, hər insanı özlərinə dost olaraq seçməməlidir. Dostunu seçəndə isə, ona güvənməli olduğunu, onun yolunda fədakarlıq edə biləcəyini və s. düşünməlidir. Belə dəyərli atalar sözləri bir daha sübut edir ki, folklor janrları böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Bir sözlə, uşaqlarda «dostluq zamana və yerinə baxmadan, maddi və mənəvi keyfiyyətlərə o qədər də əhəmiyyət verməyən, dünyanı ağ-qara rəngdə yox, rəngarəng görən duyğu və düşüncəsini özündə cəm edən insandır» fikrini formalaşdırmalıyıq.

Dostla bağlı araşdırma apardığımız zaman maraqlı bir atalar sözü ilə də rastlaşdıq. Onu da sizin nəzərinizə çatdırırıq:

*Dostluq üç almadır: gah ikisi səndə, biri məndə,
gah ikisi məndə, biri səndə* [Atalar sözü. 1985, 690 s.].

Tapmacanı xatırladan bu atalar sözü də dərin məna kəsb edərək insanı xeyli düşündürür.

Uşaqlara ailəyə, böyüyə olan dəyəri, hörməti izah edəndə atalar sözlərinə müraciət oluna bilər. Çünki bu istiqamətdə də atalar sözlərinin rolu və əhəmiyyəti böyükdür. Bəzən nə qədər məsləhət verib, fikirlər deməkdənsə, o mövzu ilə bağlı bir atalar sözü demək kifayət edir. Bir neçəsinə diqqət yetirək:

*Ana, baladan ötrü canını oda yaxar.
Anadan əziz yenə anadır.
Ata-ana qədrini bilməyən,
yadın qədrini nə bilər.
Ata-anasına xeyri olmayanın, elə nə xeyri.
Ata-ana sözünə baxmayan xoş gün görməz.
Ata malına göz dikən ac olar.
Bir ata yeddi oğulu dolandırdı,
yeddi oğul bir atanı dolandırmadı.
Böyüyə hörmət vacibdir.
Böyük danışanda kiçik danışmaz.
Böyük danışanı kiçik götürər.
Böyük sözünə baxmayan, baxımsız qalar.
Qoca evin sütunudur.
Qocaya hörmət elə, sən də qocalacaqsan
Qocanın biliyi, cavanın biləngi.*

Sonuncu atalar sözü bizə «Ağıllı qoca» nağılını xatırladır. Orada qocanın biliyi bütün şəhəri divdən xilas edir. Bu da atalar sözünün sınınilaraq yaranmasını bir daha təsdiqləyir.

Uşaqlar və hər kəs üçün önəmli, həm də əhəmiyyəti böyük olan fikirlərdən

biri də sözlə bağlıdır. Bununla bağlı istənilən qədər atalar sözləri vardır. Və bunların bir çoxu hamı tərəfindən əzbər bilinir. Belə atalar sözlərinin tərbiyəvi əhəmiyyəti çox böyükdür. Söz insan həyatında mühüm rol oynayır. Çünki ağızdan çıxan bir söz min bəla, fəlakət, müsibət gətirər və ya əksinə, min sevinc, xoşbəxtlik və sülh gətirər. Elə bu yerdə ilk olaraq «Söz var dağa qaldırar, söz var dağdan endirər» hikmətli sözü xatırlamaqla sözün əhəmiyyətini, rolunu bir daha anlamış oluruq. Bununla bağlı bir neçə atalar sözünü diqqətə çatdırıq:

Söz qılıncdan kəsərlidir.

Əvvəl düşün, sonra danış [Atalar sözləri. 2013, 476 s.].

Dilini saxlayan salamat olar.

Söz var xəstəni sağaldar,

söz var adamı yaralar [Atalar sözü. 1985, 690 s.].

Söz var gələ keçər, söz var dələr keçər [Atalar sözü. 1985, 690 s.].

Sözü ağzında bişir, sonra de [Atalar sözü. 1985, 690 s.].

Sözlə bağlı istənilən qədər atalar sözləri vardır. Maraqlı olan digər bir atalar sözünə baxaq:

Sözün qıyası dəyərlidir [Atalar sözü. 1985, 690 s.].

Bu hikmətli sözün böyük mənası var. Deməli, hər kəs az və dəyərlidir danışmalıdır. Mənasız sözlərlə danışmaq özünü gözdən, hörmətdən salmamalıdır. Bunu uşaqlar körpəlikdən mənimsəməlidir ki, yorucu, uzun-uzadı danışmasınlar. Yəni, hər hansı bir fikri qısa olaraq ifadə etməyi öyrənsinlər. Bu gün istənilən tədbirdə bunlarla qarşılaşırıq. Yəni bəzən mühazirə, məruzə oxuyan və yaxud çıxış edən şəxs o qədər boş, lüzumsuz sözlərə yer verir ki, dinləyicilərdə marağı öldürür, tədbiri sıxıcı edir, beləliklə də öz məqsədinə nail ola bilmir. Yox, bunun əksi, hər hansı bir şəxs qısa, mənalı danışarsa, o, dinləyicilərin diqqətini öz çıxışına, sözünə yönəldərək məqsədinə nail olur. Elə bu yerdə dahi Nizami Gəncəvinin sözlərini xatırlamaq yerinə düşər:

Sözün də su kimi lətafəti var,

Hər sözü az demək daha xoş olar.

Bir inci saflığı varsa da suda,

Artıq içiləndə dərd verir su da.

İncitək sözlər seç, az danış, az din,

Qoy az sözlərlə dünya bəzənsin.

Az sözün incitək mənası solmaz,

Çox sözün kərpictək qiyməti olmaz.

Sözlə bağlı nəinki atalar sözləri, dahi şair və yazıçılarımızın da dəyərli fikirləri çoxdur. Sədi Şirazi:

*Nədir dil ağızda, ey ağılı olan?
Hünər xəzinəsinə açardır – inan!
Tələsik söyləmə sözünü bir dəm,
Fikrini kamil de, gec olsa nə qəm...
Əvvəl bir düşün, sonra dilə gəl,
Divar tez yıxılar, olmasa təməl!*

Bir bənd şeir çox böyük mənanı, dərin düşüncəni özündə cəmləyib. Bu şeirin nə dərəcədə tərbiyəvi əhəmiyyəti olduğunu görürük. Hələ o dövrdə belə şeirin yazılması böyük dünyagörüşü və dərin zəka tələb edirdi.

N.Gəncəvinin sözlə bağlı daha bir fikri də əvəzolunmaz xəzinədir. «Sirlər xəzinəsi» əsərində şair sözlə bağlı «Sözün qüdrəti» adlı ayrıca fəsil vermiş və orada sözün dəyərini belə qiymətləndirmişdir:

*Sözü qızıl yatağı altınla tutdu qoşa,
Dedi söz sərrafına: «De hansı gəlir xoşuna?
İncə, köhnə qızılı, təzə sözmü yaxşıdır?»
Söz sərraflı söylədi: «Söz dünyanın naxışdır...!»
Söz qasidi bələdsiz başa vurur yolları,
Söz hünər meydanında yenər mərd oğulları...
Söz hər yerdə hakimdir. Hamudan başda olur.
Dünyanın sərvətidir, inci qaş-daş da odur.*

Buradan da görüldüyü kimi dahi şair Nizami Gəncəviyə görə, dünyada bütün çətin işləri söz vasitəsilə yerinə yetirmək olar. Nizaminin böyüklüyü, dahiliyi məhz bu şeirdə bir daha ifadə olunmuşdur.

Sözlə bağlı istər şifahi xalq ədəbiyyatının, istərsə də yazılı ədəbiyyatın nümunələri ilə uşaqları düzgün tərbiyə etmək, onlarda müəyyən fikirlər yaratmaq mümkündür. Onlar bu dəyərli fikirlər əsasında bir daha əmin olurlar ki, düşünmədən danışmaq olmaz. Söz qiymətlidir, onu yerində işlətməklə qiymətini daha da artırır bilirik. Söz ağızdan çıxdısa, o səni idarə edəcək. Bunun üçün «düşünüb-düşünmədən danışmaq olmaz» fikrini yadda saxlayaraq hərəkət edəcəklər.

Bu hikmətli sözlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti hədsiz dərəcədə böyükdür. Aşağıdakı fikirlərdə qarışıqlıq yaradan, uşaqların düzgün formalaşmasında mühüm rol oynayan atalar sözlərini təhlil edək:

*Qorunan baş salamat olar.
Qorxan gözə çöp düşər.*

Bu və bu qəbildən olan atalar sözləri uşaqların tərbiyəsində böyük əhəmiyyətə

malikdir. Burada uşağa «Qorunan baş salamat olar» deməklə onların başlarının salamat olması üçün ehtiyatlı davranmağın gərəkli olduğu bildirilir.

Digər yandan da «Qorxan gözə çöp düşər» deməklə qorxaq olmaq təlqin edilmir. Burada ortaya maraqlı və düşündürən sual çıxır. İki atalar sözü bir-birini inkarmı edir?

Təbii ki, yox. Burada izah olunur ki, igidlik, mərdlik, cəsarət, qorxmazlıq hər zaman lazımdır, ancaq yeri gəldikdə, yersiz cəsarət, mərdlik baş ağrıdar, insana xələl gətirər. İnsan yüz ölçməli, bir biçməlidir. Qorxaq da olmamalısan, çünki qorxaqlıq igidlikdən deyil. Əgər o yerdə sənin cəsarətin xeyirli nəticə verəcəksə, o zaman cəsarət göstərməlisən. Yox əksidirsə, yəni cəsarətin sənə belə gətirəcəksə çəkinməlisən.

Bu qəbildən olan başqa bir atalar sözünə nəzər salaq:

Asta qaçan namərddir.

Tələsən təndirə düşər.

Belə atalar sözləri çox maraqlı çəkir və bir qədər düşündürür. Bir-birinin təsdiq və inkarı olan bu kimi deyimlər də uşaqların inkişafında böyük rol oynayır. Bu qəbildən olan atalar sözləri nəinki uşaqları, həmçinin böyükləri də xeyli düşündürür. Hikmətli sözlərin tədrisi zamanı belə nümunələri demək, bunların açıqlamasını, izahını vermək lazımdır. Ortaya belə sual çıxır:

Niyə bir fikir o biri fikri inkar edir? Axı ikisinin də müəllifi atalarımız olub. İzahını belə vermək mümkündür.

Tələsən təndirə düşər deməklə hər kəsi səbrli olmağa çağırır, hansısa qərarı vermədən, işi görmədən xeyli düşünmək lazım olduğunu deyir. Əgər tələsən təndirə düşəcəksən, yəni önündəki maneəni, təhlükəni görməyib təndirə düşəcəksən. Təbii ki, təndir burada məcazi mənada işlənib. Yəni ziyana düşüb məhv olarsan. Axı təndirə düşən yanıb məhv olur. Burada Həzrəti Əlinin kəlamı yada düşür: «Yüz ölç, bir biç».

«Asta qaçan namərddir» atalar sözü hər bir işdə geri qalmamaq, öz istəklərinə çatmaq, öz uğurlarını əldə etmək üçün gecikməmək, vaxt itirməmək mənasını verir.

İki ayrı-ayrı fikri ifadə edən atalar sözləri uşaqları düşündürür, onlara yuxarıda qeyd olunan keyfiyyətləri aşılayır, eyni zamanda düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Bu qəbildən olan daha bir maraqlı atalar sözünə nəzər salaq:

Dama dama göl olar.

Quyuya su tökməklə, quyuyu dolmaz.

Bu atalar sözlərinin də uşaqların inkişafında, onların düzgün formalaşmasında rolu böyükdür. Bu deyimlə uşaqlara qənaətçil olmağı başa salmış oluruq. Su

dama dama göl olursa, pul da qəpik qəpik yığılıb çox olar müqayisəsi aparılır. Həmin atalar sözünü tədris edəndə, yaxşı olar ki, müəllim ikinci verilən atalar sözünü də eyni zamanda desin. Beləliklə də uşaqları düşündürən bir suala cavab vermiş olacaq. Çünki onları düşündürür ki, dama dama göl olar, bir yandan da deyilir ki, quyuya su tökməklə quyuya dolmaz, bu necə olur axı?

Burada müəllim ikincini deyir və izahına başlayır. Qeyd olunmalıdır ki, quyuya su tökməklə quyuya dolmaz deməklə atalarımız gənclərimizə çatdırır ki, gərək hər bir şey insanın özündə ola. İstər mədəniyyət, tərbiyə, etika, ağıl, savad, bacarıq və müsbət keyfiyyətlər. Əgər insanın özündə yoxdursa ona deməklə, olmaz. Yəni quyuda su yoxdursa ora su töküb quyunun suyu var deyə bilmərik.

Hər iki atalar sözünün əhəmiyyətini geniş izah etdikdən sonra uşaqlarda heç bir qaranlıq məsələ qalmır. Aydın olur ki, bir-birinin inkarı kimi görünən bu atalar sözləri əslində tam ayrı –ayrı mənalarda işlənmişdir. Həm bu atalar sözləri ilə uşaqlara xeyli müsbət keyfiyyətlər aşılamaş olduq, həm onların məntiqini inkişaf etdirdik, həm də geniş düşünmə təfəkkürünə malik olmasına təkan verdik.

Ziyanın yarısından qayıtmaq xeyirdir.

Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.

Bu atalar sözləri də diqqət çəkənlərdəndir. Ziyanın yarısından qayıtmaq xeyirdir deməklə hər hansısa bir iş görəndə ziyan gördünsə geri qayıt, ziyan etməklə xeyir tapmarsan. Sonrakı peşmançılıq fayda verməz də eyni fikri təsdiqləyən atalar sözüdür. Yəni ziyanın yarısından qayıtmısan, sonra çəkdiyən peşmançılığın heç bir faydası olmaz. Əvvəldə deyilib axı ziyanın yarısından dön, xeyir görərsən.

Düzlük ən böyük biclikdir.

Düz düzdə qalar.

Bu atalar sözləri də yuxarıda verdiyimiz atalar sözləri kimidir. Uşaqlara düz danışmağı, düzlüyün müsbət keyfiyyət olmasını izah etmək üçün belə atalar sözlərinin də rolu az deyil. Uşaqlar bu hikmətli sözlərin vasitəsi ilə düzlüyün ən böyük siyasət olduğunu öyrənirlər. Deməli, sən ağıllı, kamallı, çox bilən adam olmaq üçün elə düz danışmalı, beləliklə də öz amalına çatmalısan. Axı atalarımız vaxtında yaxşı deyib, «Düz hər zaman əyrini kəsər», «Düzə zaval yoxdur» kimi atalar sözlərini müəllim izah edəndən sonra deyə bilər ki, uşaqlar belə bir sualla müraciət edə bilərsiniz. Müəllim bəs niyə onda deyirlər «Düz düzdə qalar»? Bəli, çox maraqlı sualdır. Siz düşünün ki, düz düzdə qalır deməklə yəni düz hər zaman düzdür, aylar, illər, əsrlər keçsə də düz düzlüyündə qalır, dəyişilmir. Yəni bu o deməkdir ki, ola bilsin ki, düzü deməklə müvəqqəti də olsa insan çətinə, dara düşə bilər, kimsə ona kömək etməz, lakin bu da insanın öz günahı üzündən ola

bilər. Və nəhayət düzü danışanda köməksiz çarəsiz «düzdə qala bilər». Lakin düzü danışmaqla o ən nəhayət həqiqəti üzə çıxardar, çünki düzlük heç bir yalanla əvəz olmur. Bu zaman uşaq anlayır ki, düz düzdə qalır deməklə müəllimin dediyi fikri atalarımız bizə çatdırmaq istəmişdir. Bu tipli atalar sözlərini müəllim izah etməklə uşaqları düşündürən qaranlıq suallardan aydınlığa çıxarır.

Aşağıda verdiyimiz atalar sözləri də bir qədər düşündürücüdür:

Kişinin sözü bir olar.

Atalar üçdən deyib.

Bu cür atalar sözləri də tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Uşaqlar müəyyən yaş həddinə gəldikdə artıq onlar dərk etməlidir ki, verdikləri sözlərdən dönməməli, bir söz deyildisə onun üstündə durmalı, verdiyi sözü yerinə yetirməlidir. Elə uşaqların həmin yaş dövründə bu atalar sözlərini işlətmək böyük əhəmiyyət kəsb edəcək. Hələ qədim zamanlardan dədələrimiz, babalarımız, atalarımız demişdir ki, kişinin sözü bir olar. Uşaq müəllimə sual vermədən müəllim digər atalar sözünü özü deyib izahını versə daha yaxşı olar. Uşaqlar, deyə bilərsiniz ki, bəs onda niyə deyirlər «Atalar üçdən deyib»? Atalar deməyib üç dəfə verdiyiniz sözdən dönə bilərsiniz. Deyib ki, bir işi gördünsə alınmırsa bir də cəhd et, iki də cəhd et, üç də cəhd et olmasa, o işin dalınca getməsən yaxşıdır. Bu iki atalar sözləri ayrı-ayrı fikirləri ifadə edir.

Nəticə / Conclusion

Bu dəyərli, ibrətamiz sözlərin mövzu dairəsinin geniş olması onu deməyə əsas verir ki, müəllim istənilən mövzunu tədris edəndə ona uyğun atalar sözlərini seçib deməklə yaxşı nəticə əldə etmiş olar. Bu da atalar sözünün zənginliyindən irəli gəlir. Şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisində digər janrlar kimi atalar sözlərinin tədrisinə də dərs saati ayrılır. Müəllim çalışmalıdır ki, ayrılan bu qısa vaxtı yaxşı dəyərləndirsin. Bunun üçün də tərbiyəvi əhəmiyyəti böyük olan atalar sözlərini əvvəlcədən müəyyən etməli, onların geniş izahını şagirdlərə verməlidir. Beləliklə də uşaqların yaş həddini nəzərə alıb seçilmiş tərbiyəvi əhəmiyyətə malik atalar sözləri müəllimin tədris zamanı qarşısına qoyduğu nəticəni əldə etməyə gətirib çıxaracaq. Bir çox sahələrdə də bu hikmətli sözlərin rolu böyükdür. Biz burada onların bir qisminə toxunaraq tədqiqata cəlb etdik. Tədqiqat zamanı bir daha əmin olduq ki, «atalar sözləri şagirdlərin şifahi nitqini xalq dilinin, canlı təbii tələffüz və ifadə xüsusiyyətləri ilə silahlandırır, nitqi daha kəsərli, daha tutarlı edir» [Cəfərova N. 2016, 403 s.]. Elə bunun üçün də uşaqların formalaşmasında, mənəvi inkişafında atalar sözlərinin rolu böyük və danılmazdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Abdullayev B., Arazlı Ə. (1994). Təbrizdən dörd dəftər: atalar sözləri, məsəllər, hikmətlər. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 165 s.
2. Atalar sözləri. (2013). Bakı, Nurlan. 476 s.
3. Atalar sözü. (1985). Bakı, Yazıçı. 690 s.
4. Cəfərova N. (2016). İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. I hissə. (Dərslük). Bakı, ADPU nəşriyyatı. 403 s.
5. Əliyev İ. (2014). Atalar sözləri: hikmət və öyüdlər. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, №2. Bakı, Ərgünəş. s. 32-37.
6. Hacıyev T. (2012). Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. Bakı, Elm. 496 s.
7. Kərimov M., Qasımlı M. (2004). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. VI cildə, I cild. Bakı, Elm.
8. Maqsudov E. (2010). Məntiqi – fonetik çalışmaları üzrə işdə atalar sözlərindən istifadə. “Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi” jurnalı, №4. Bakı, Elm və təhsil. s. 52.
9. Mirəhmədov Ə. (1998). Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Bakı, 240 s.
10. Paşayeva M. (2005). Salman Mümtaz arxivinin təsviri. Bakı, Nurlan. 240 s.
11. Tanrıverdi Ə. (2006). “Kitabi-Dədə Qorqud”un obrazlı dili. Bakı, Nurlan. 143 s.
12. Yoldaşev İ., Gümüş M. (1995). Türkçe açıklama özbeke ata sözləri. Ankara, 191 s.